

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

Xoliqova Nodira Jahongirovna

**JADID ADABIYOTIDA
XOTIN-QIZLAR OBRAZI**

Monografiya

**“BOOKMANY PRINT”
TOSHKENT – 2024**

UO‘K: 894.375
KBK: 83.3(50‘z)
X 74

Xoliqova Nodira Jahongirovna.
Jadid adabiyotida xotin-qizlar obrazi [Matn]: monografiya /
N.J. Xoliqova. – Toshkent: Bookmany print, 2024. – 256 b.

Mas‘ul muharrir:

Jabborov Nurboy Abdulhakimovich,
Alisher Navoiy nomidagi TDO‘AU professori, filologiya fanlari doktori

Taqrizchilar:

Davlatova Adiba Raxmatovna,
ChDPU professori, filologiya fanlari doktori.

Pardayev Qo‘ldosh Uzoqovich,
Alisher Navoiy nomidagi TDO‘AU professori, filologiya fanlari doktori.

XX asrning oxiri va XXI asrga kelib, jahon adabiyotshunosligida xotin-qizlarning tarix, jamiyat, madaniy va adabiy hayotda tutgan o‘rni qanday estetik mezonlar asosida tasvirlanganini baholash har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb eta boshladi. Ishda xotin-qizlar obrazi genezisi, evolyutsiyasi, adabiy tur va janrlar kesimidagi tasvirlanish tamoyillari kabi muammolar monografik asosda, tizimli va kompleks o‘rganilgan. Monografiyada Hamza, Cho‘lpon, Fitrat, Avloniy, Tavallo she‘rlari; A.Qodiriy, Cho‘lpon, Hamza romanlari; Xoji Muin, Fitrat, Nusratilla Quدراتilla, Hamza, Cho‘lpon dramatik asarlari misolida o‘zbek jadid adabiyotida xotin-qizlar obrazining tadrijiy takomilini ochib berish, lirik, epik va dramatik asarlardagi obrazlar misolida ayol dunyoqarashi va faoliyatidagi o‘shish jarayoni badiiy talqinining evolyutsion bosqichlarini aniqlash hamda ilmiy-nazariy asoslashga doir fikr-mulohazalar taqdim etilgan.

Monografiya oliy ta‘lim muassasasi talabalari va mavzuga doir ulmiy tadqiqot olib borayotgan tadqiqotchilar uchun mo‘ljallangan.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Ilmiy-texnik Kengashining 2024-yil 27-noyabrdagi 6-sonli majlis bayonnomasiga asosan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-06-318-3

© Xoliqova N.J., 2024.

© “Bookmany print” nashriyoti, 2024.

KIRISH

Jahon adabiyotshunosligida xotin-qizlarning tarix, jamiyat, madaniy va adabiy hayotda tutgan o'rnini turli adabiy tur va janrlar kesimida qanday estetik mezonlar asosida tasvirlanganini baholash XXI asrga kelib har qachongidan ham dolzarb bo'lib qoldi. Ayollarning haq-huquqi, jamiyat hayotida tutgan mavqei masalalari global ahamiyat kasb etayotgan bugungi kunda xotin-qizlar obrazining badiiy adabiyotdagi ifodasi, ayol obrazini yaratishdagi ijodiy tendensiya va metodlar, ayol-oila-jamiyat munosabatlarining yoritilish tamoyillari kabi muammolar yangidan yangi tadqiqot uchun manba vazifasini o'tamoqda.

Dunyo adabiyotshunosligida xotin-qizlar obrazi tasviriga xos estetik qonuniyatlar, muayyan ijodkorlar asarlarida individual badiiy tafakkurning namoyon bo'lish shakllari tizimli baholanib kelmoqda. Poetikaning boshqa masalalari qatori ayol obrazi takomilida ham ijodkor mahorati yetakchi o'rin tutishi, qahramon ruhiyati va xarakteri, uning shaxs sifatidagi kamolotiga ijtimoiy-ma'naviy muhit ta'sirining ifodalanishi usullari, personaj surati va siyrati uyg'unligining tasvirlanish darajasi ilmiy izlanishlarning asosini tashkil etmoqda.

O'zbek jadid adabiyotida xotin-qizlar obrazi evolyutsiyasini tadqiq etish mumtoz adabiyot bilan zamonaviy adabiyotning o'zaro aloqadorligi va obrazlarning tadrijiy takomilini belgilash imkonini berishi jihatidan ham ahamiyatlidir. Xususan, she'riy, nasriy va dramatik asarlarda xotin-qizlar obrazi poetik takomilining o'rganilishi o'zbek jadid adabiyoti taraqqiyotining ijtimoiy-ma'rifiy va adabiy-estetik omillarini aniqlash imkonini kuchaytiradi. Ayolning ijtimoiy hayotda tutgan o'rnini, uning dunyoqarashi va tafakkur dunyosi, ma'naviy olamini tasvirlashda ruhiy-falsafiy, ramziy-majoziy obrazlilik ustunlik qilishi bu muammoni kompleks o'rganishni taqozo etadi. Bu jarayonni kuzatish ma'naviy-ruhiy tafakkur tadrijini aniqlashga ko'maklashadi. Ayni paytda, jadid ijodkorlari asarlaridagi ayol obrazining monografik asosda tizimli o'rganilishi, obrazlar evolyutsiyasi tadqiqi adabiyotshunoslik uchun muhim ilmiy qimmatga ega. O'zbek adabiyotshunosligida jadid adabiyoti, XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlari Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat, madaniy hayot, Vatan va millat taqdiri va yurt

mustaqilligi, xotin-qizlar ma'rifati masalalarining badiiy talqinlari muayyan darajada bahosini olgan. Biroq xotin-qizlar obrazining genezisi, lirik, epik yoki dramatik turga oid asarlarda tasvirlanishi qonuniyatlari yaxlit holda tizimli tadqiq qilingan emas. Bu esa, o'zbek jadid adabiyotida xotin-qizlar obrazining tadrijiy takomili masalasini alohida o'rganish vazifasini kun tartibiga qo'yadi. Chunki "Vatanimiz ozodligi va xalqimiz baxt-saodati yo'lida jonini fido qilgan jadidlarning ilmiy-ma'rifiy, adabiy-badiiy merosi biz uchun bugun ham beqiyos ahamiyatga ega... Bugun buyuk ajdodlarimizning bebaho merosiga tayanib, yangi Renessans poydevorini yaratish uchun bizda barcha imkoniyatlar mavjud, deyishga to'la asoslarimiz bor"¹. O'zbek jadid adabiyotida xotin-qizlar obrazining genezisini aniqlash, bu obrazning lirik, epik va dramatik asarlarda tasvirlanishi tamoyillari hamda takomil evolyutsiyasini yoritish, ijodkor estetik ideali va mahorati, janr va uslub poetikasi nuqtai nazaridan baholash masalalari ushbu tadqiqot mavzuining dolzarb ekanini tasdiqlaydi.

Turkistonda jadidchilik tarixi va jadid namoyandalari, shuningdek, xotin-qizlar mavzusiga bag'ishlangan ilmiy ishlar dunyoning yetakchi ilmiy va oliy ta'lim muassasalari, jumladan, Harvard universiteti (AQSh, 1997, 2007), Arizona universiteti, Stenford universiteti (AQSh, 1990), London universiteti (Buyuk Britaniya 1981, 2009), Indiana universiteti (AQSh, 1989), Humboldt universiteti (Germaniya, 1993, 2008), Kaliforniya universiteti (AQSh, 1998) Karlton universiteti (AQSh), Sankt-Peterburg davlat universiteti, (Rossiya, 2016), Istanbul universiteti (Turkiya, 2000), Gazi universiteti (Turkiya, 2017), Boshqird davlat pedagogika universiteti (Boshqirdiston, 2011), Qozon federal universiteti (Tatarston, 2014), Tojikiston Milliy universiteti (Tojikistin, 2014), R.B.Suleymanov nomidagi Sharqshunoslik instituti (Qozog'iston 2023)da olib borilgan va davom etmoqda.

Dunyo adabiyotshunosligidagi tadqiqotlar natijasida mavzuga aloqador quyidagi ilmiy qarashlar ilgari surilgan: farg'onalik ayollar turmush tarzi (Qozon, 1886), mashhur ayollar, oila (Qozon, 1898), O'rta Osiyoda ayollar hukumati (London universiteti, 1981, 2009),

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Туркий давлатлар ташкилоти Давлат раҳбарлари кенгаши мажлисидаги нутқи // Халқ сўзи. – Тошкент, 2023 йил 3 ноябрь.

hokimiyat tepasidagi musulmon ayollar (Moskva, 1982), Hujum harakati va ayollar (Indiana universiteti, 1989), islom dunyosidagi sufiy rahnamo ayollar (Harvard universiteti, 1997), Cho‘lpon ijodida ayollar obrazi (Kleopatra) va jadid dramaturgiyasi (Humboldt universiteti, 1993), adabiyotda ayol obrazi (Moskva, 1994), fors adabiyotida ayollar (Dushanbe, 1998), Sharq va musulmon ayoli (Arizona universiteti, Harvard universiteti, 2007, Stenford universiteti), ayol va islom (Kembridj universiteti, 2008), ilk o‘zbek she‘riyatida Sharq va ayol (Humboldt Universiteti, 2008), xotin-qizlar ijodi (Moskva, 2009), jadidchilik va ayollar masalasi (Ufa, 2014), ozarbayjon adabiyotida ayollar obrazi (Baku, 2015), arab dunyosida ayol, xotin-qizlar ozodligi, Gasprali ijodida ayollar (Qrim, 2015), Cho‘lponning “Yorqinoy” dramasida ayol (Ataturk universiteti, 2017), xotin-qizlar obrazi va tipologiyasi (Rossiya, 2018), ayollar obrazi tadriji (Dushanbe, 2021), qadimchilar va jadidlar (Ufa, 2021), turkiy folklorda ayollar (Rossiya, 2022), xorij adabiyotida ayollar huquqi (Moskva, 2023), O‘rta Osiyoda so‘fiy ayol (Kolumbiya universiteti, 2024)² va boshqalar.

² Наливкин В., М.Наливкина. Очерк быта женщины оседлого туземного населения Ферганы. – Казань, 1886. – 244 с.; Ризоуддин ибн Фахруддин. Машхур хотунлар. – Тошкент: Navro‘z, 2019. – 304 б.; Ризоуддин ибн Фахруддин. Оила. – Тошкент: Мехнат, 1991. – 62 б.; Nabiba Fathi. Femmes d'autorité en Asie centrale. Quête des ancêtres et recompositions identitaires dans l'islam postsoviétique. – Paris, Maisonneuve & Larose, 2004. – 348 p.; Учок Б. Женщины-правительницы в мусульманских государствах. – М.: Наука, 1982. – 176 с.; Marianne Kamp. The new Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism. University of Washington press, 1989. – 332 p.; Шиммел А. Жонон менинг жонимда (Й.Парда таржимаси). – Тошкент: Шарк, 1999. – 176 б.; Kleinmichel Sigrid. Die gefesselten Frauen und Kleopatra bei Culpan / Studia Turcologica Cracoviensia 8. – Krakow, 2001. – S. 23-42; Желоховцев А.Н. Образ женщины в литературе / Социальные и гуманитарные науки. Серия 7. Литературоведение. 1994-4. – М., 1999. – С.61-75; Nikki R. Keddie. Women in the Middle East: Past and Present, Princeton University Press, 2007. – 356 pp; Judith E.Tucker. Women, family and gender in Islamic law. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 255 p; Baldauf I. Orient und Frau in der frühen uzbekischen Lyrik. – Berlin, 2008. – 200 s.; Чубукчиева Л. Женский вопрос в истории джадидизма // Из глубины столетий, 2014, № 1/2. – С. 44-51; Əzizova N. Hüseyin Cavid dramaturgiyasinda qadınların tipləri və Cavidin məhəbbət konsepsiyası. – Bakı: Elm, 2005. – 275 s.; Ублых Л. Женщина в арабском мире / <https://dzen.ru/a/ZgWRuJJV-DICNPb4?sid=553651459108632478>; Керимов Т.Н. Проблема эмансипации женщины в творчестве Джемилы Керменчикли / <https://ana-yurt.com/qrt/content/problema-emansipacii-zhenshchiny-v-tvorchestve-dzhemilya-kermenchikli>; Абибуллаева Э. Роль женщины в видении Исмаила Гаспринского / Крымское историческое обозрение, 2015, № 1. – С. 216-231; Öztürkçü N. Çolpan'ın Yarkınay piyesinde Kadın / Yangi o‘zbek adabiyotining shakllanishi va takomilida Abdulhamid Cho‘lpon ijodining o‘rni. 2022. – B. 103-114; Жернова Н.С. Образ женщины в произведениях А.М. Ремизова: к проблеме типологии.